

Vox populi aneb O národu bez iluzí

Jan Srnec

Je situace, ve které se octla naše ekonomika, jen důsledkem chyb naší vlády? Nepodílí se na ní také lid sám (a jeho parlamentní reprezentace) svou občanskou nezralostí? Nesehrála určitou roli také iluze strůjčů reform, že po roce 1989 se bude národ chovat v podstatě racionálně a mravně? Ze pro naprostou většinu občanů bude nabytá svoboda hodnotou z nejvyšších, za kterou stojí za to i něco obětovat? Že se skoro všichni, snad až na nenapravitelné parazity, přičiní, aby se naše ekonomika po desíletých úpadku znovu vzpamatovala? Že lidé jako odpovědní občané státu budou ctít zákony a nebudou jenom chytře využívat jejich mezer?

Demokracie má i rozměr psychologický: lid totiž není monolit. V každé společnosti je nezanedbatelné procento lidí, kteří se - už svou genetickou výbavou - nemohou stát plně kompetentními občany. Z definice mentálního defektu vyplývá, že v kterémkoli věkovém pásmu jsou asi dvě a čtvrt procenta lidí v pásmu slabomyslnosti. U nás je to přibližně 200 tisíc dospělých osob. Zdaleka ne všichni takto postižení jsou zbaveni způsobilosti k právním úkonům - jsou tedy mezi nimi potenciální voliči. Od tohoto extrému k průměrnému intelektu je plynulý přechod. Lidé se zjevně podprůměrným intelektem, obvykle také s nižším vzděláním, jsou pochopitelně méně kritičtí a snáze uvěří populistům a politickým demagogům.

Neméně významné rozdíly mezi lidmi existují i v dalších složkách lidské osobnosti. V každé společnosti je nezanedbatelný podíl lidí, kteří se nedokáží přizpůsobit normám, ať jde o normy garantované státem či normy „pouze“ mravní. Z deviantů, lidí s trvalými povahovými odchylkami, jsou

zvlášť nebezpeční agresivní psychopati, lidé nenávistní, destruktivní, lidé, kteří potřebují mít nepřítele a vyhledávají příležitosti „jít druhým po krku“. Osob s výrazně protispolečenským chováním je u nás - podle oficiálních odhadů - přibližně stejný počet jako lidí slabomyslných. Politická orientace takových „občanů“ je zřejmá. V totalitních systémech se mnohým z nich dařilo jako přísluhovačům a vykonavatelům moci, v demokratické společnosti - díky poskytnutým svobodám - se jim otevřelo ještě širší pole působnosti. Takovým lidem pochopitelně vyhovují politické programy hlásající třídní nenávist nebo netolerantní až agresivní postoje vůči menšinám. Nejsou zbaveni způsobilosti k právním úkonům čili mají právo volit, dokonce i tehdy, jsou-li za své agresivní činy odsouzeni: urna za nimi přichází až do vězení. Kterou politickou stranu asi volí ti, kteří pykají za trestné činy motivované rasovou nenávistí?

Pokračovat bychom mohli lidmi frustrovanými: zklamání jsou pochopitelně ti, kteří byli oddaní minulému režimu a požívali od něj různých výhod. V politické opozici se často vyžívají také ti, kteří sice nedostali agresivní vlnu „do vínku“, ale vítají příležitost k „odreagování“ pocitů méněcennosti, zástupně se „mstí“ společnosti za různé křivdy, zklamání, „rány osudu“.

A co „zbytek“ národa?

Logicky vzato, většina občanů se nachází svými psychickými vlastnostmi v mezích normy. V oblasti morálky a občanských postojů však tato statis-

Jan Srnec (1928)

Psycholog. Absolvoval FF UK. Pracoval jako klinický psycholog, vědecký pracovník a vysokoškolský učitel. Dnes docent na katedře psychologie FF UK a člen výboru Psychiatrické společnosti.

tická norma není stálá, nýbrž podléhá změnám v důsledku historické zkušenosti. Každý ze současných potenciálních voličů prožil delší nebo kratší dobu ze svého dosavadního života v totalitním režimu, který naprosto nepřál vytvoření toho, co se dá označit jako „odpovědné občanství“. Přiliš jsme si zvykli na to, že je především úkolem státu, aby se postaral o naše zdraví, o naše bydlení, o existenční zabezpečení ve stáří atd. atd.

Cím nižší je úroveň voliče po stránce občanské odpovědnosti, tím povrchnější je jeho politické usuzování a rozhodování

Psychika každého z nás čili i národa jako celku se vyznačuje velkou setrvačností. I zde platí psychologické zákony učení. Je „přirozené“, že pro řadu občanů neztrácejí na přitažlivosti politické programy, které z nich snímají odpovědnost za vlastní budoucnost a slibují jim životní jistoty bez jejich vlastního přičinění. Desítky let u nás nebyly podmínky k tomu, aby se ve vědomí lidí upevnily mravní zásady a hodnoty, jako je poctivost, tolerance, hrdoť na svůj národ, ochota něco obětovat pro blaho celku atd.

Navzdory značným rozdílům mezi lidmi, v demokracii mají hlasy všech občanů stejnou váhu. Týká se to voleb

stejně jako průzkumů veřejného mínění, dnes tolik populárních. Míneň lidí jistě je třeba naslouchat; výsledkům jeho průzkumů však nelze přisuzovat platnost jakéhosi objektivního „kritéria“. Občané se totiž ani zdaleka nechovají tak racionálně, jak sobě nebo druhým někteří politici namlouvají. Problém není jenom v psychologických limitech racionálního chování. Problém je také v tom, že na osvojení role občana v demokratické společnosti nebylo dosud dost času. Bylo by například naivní domnívat se, že všichni voliči se rozhodují pro tu či onu stranu na základě důkladné znalosti jejího programu. Stejně naivní by bylo předpokládat, že respondentova odpověď je podložena solidní úvahou, oproštěnou od apriorních emočně zabarvených postojů. Psychologicky lze snadno dovést, že čím nižší je úroveň voliče po stránce občanské odpovědnosti, tím povrchnější je jeho politické usuzování a rozhodování. Mnohdy hraje roli pouze dojem, jaký ve voliči nebo respondentovi vyvolá politický lídr, nakolik se s ním může identifikovat, promítat do jeho chování své osobní motivy včetně těch negativních, jako je touha po moci nebo potřeba agrese. A to, že úroveň občanské odpovědnosti je u nás - ve srovnání s tradičními demokraciemi - poměrně nízká, dokládají publikované výsledky transkulturního srovnávání.

Summa summarum: Na reálný stav společnosti po stránce její zralosti pro demokracii by neměli zapomínat ani tvůrci ekonomické reformy, ani političtí lídři, pokud ovšem nechtějí pouze nalákat voliče na nereálné sliby. Také průzkumy veřejného mínění by se měly interpretovat s jistou zdrženlivostí: soudcem tu často může být spolumíník.